

De *civil society* als oefenplaats voor democratisch burgerschap

Een bloeiende civil society is van vitaal belang voor de gezondheid van de vertegenwoordigende democratie in een land. De negentiende-eeuwse denker Alexis de Tocqueville heeft dat overtuigend aangetoond. Hoe meer de burger zich mengt in sociale verbanden, hoe beter hij de vaardigheden, kennis, betrokkenheid en gevoelens van solidariteit ontwikkelt. Daarmee zou de burger beter voorbereid zijn op het politieke keuzemoment tijdens de verkiezingen, en zouden deze verkiezingen wel eens minder op een Idols-aflevering kunnen gaan lijken.

door *Emma Cohen de Lara*

De auteur is als politicologe werkzaam bij het Amsterdam University College en is lid van de denktank van de CDA-afdeling Amsterdam.

HET LEEK BIJNA OP EEN AFLEVERING VAN *Idols*, de afgelopen landelijke verkiezingen van september 2012. De burger zag de verkiezingen op het laatste moment als een tweestrijd tussen de VVD en de PvdA, een tweestrijd die zo ook gepresenteerd werd door de media. De spannende race eindigde in een overweldigende groei aan stemmen voor de sociaaldemocraten, die enkele maanden eerder nog op verlies stonden in de peilingen. Verkiezingen als een populariteitswedstrijd tussen twee lijsttrekkers en de spannende vraag of Mark Rutte of Diederik Samsom de meeste stemmen zou trekken heeft een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking bewogen voor de één of voor de ander te stemmen. De polarisatie is inmiddels weer bijgetrokken en in de huidige peilingen doen ook andere partijen goed mee. De afgelopen verkiezingen leveren echter wel vragen op over de verwachtingen en eisen die worden gesteld aan de burger door het systeem van de vertegenwoordigende democratie.

In onze moderne samenleving worden verkiezingen gezien als een belangrijk moment waarop de democratie gestalte krijgt. Het is allang bekend dat directere vormen van democratie in een moderne samenleving wel nastrevenswaardig, maar in de praktijk niet goed te verwerkelijken zijn. De moderne burger is immers te druk met eigen verantwoordelijkheden ten opzichte van werk, gezin en andere bezigheden die meer op het privéleven betrekking hebben. Bovendien is de schaal van de moderne samenleving vaak te groot om directe democratie een haalbare optie te laten zijn. Het oude Athene, waar de stadsburger op verschillende momenten een diverse reeks aan publieke en politieke verantwoordelijkheden op zich nam als stadswacht, jurylid, deelnemer aan de volksvertegenwoordiging, lid van een rekenkamer, enzovoort, heeft in de moderne samenleving aan relevantie verloren. De moderne burger wordt geacht zijn politieke betrokkenheid hoofdzakelijk te tonen tijdens het moment van de verkiezingen.

Aangezien de verkiezingen een van de weinige momenten zijn voor de politieke betrokkenheid van de gewone burger, rijst de vraag hoe de burger dit moment optimaal kan benutten. Wat stelt de burger in staat om een goed geïnformeerde en betekenisvolle stem uit te brengen? Wat heeft de burger nodig om – op die momenten dat zijn politieke betrokkenheid telt – een wijze keus te maken? Ons stemrecht is verankerd in artikel 4 van de Grondwet, maar de meeste mensen zijn het erover eens dat in een gezonde democratie de uitoefening van het stemrecht niet louter een recht of een formaliteit is, maar dat dit moment aan betekenis wint zodra de burger op een geïnformeerde wijze richting probeert te geven aan de politiek. Het gaat hierbij dus niet om het formele kader, maar om de materiële invulling van het kiesmoment in een vertegenwoordigende democratie. Voor het gemak noem ik dit moment, en andere momenten waarop de burger actief participeert in de politiek, democratisch burgerschap. Deze term refereert dus aan een vorm van burgerschap die wordt uitgeoefend tijdens de belangrijke momenten van politieke participatie in een vertegenwoordigende democratie.

In de beantwoording van de vraag over wat de burger in staat stelt om een betekenisvolle stem uit te brengen tijdens de verkiezingen ligt een belangrijke bijdrage van het christendemocratische gedachtegoed. Ik wil het in dit artikel hebben over het verband tussen enerzijds democratisch burgerschap en anderzijds het bestaan van civil society. Met de term *civil society* wordt bedoeld op de laag van de samenleving tussen staat en individu waarin de burger sociale verbanden aangaat en een belang dient dat het eigenbelang overstijgt. Dergelijke verbanden hebben niet primair een politiek doel en zijn ook niet primair gericht op winst. Deze verbanden behoren tot de samenleving maar zijn geen onderdeel van de staat of van

de marktsector.¹ Ze hebben veeleer een sociaal, cultureel of spiritueel doel. Tot civil society behoren de voetbalvereniging, de buurtvereniging, de fanfare, de kerk, scholen, en ga zo maar door. Nederland kent nog steeds een groot aantal verenigingen en groeperingen die passen in de definitie van civil society.

Ter bestudering van het verband tussen democratisch burgerschap, gedefinieerd als de uitoefening van burgerschap tijdens momenten van politieke betrokkenheid zoals in het stembokje, en civil society, roep ik een argument ter herinnering van de negentiende-eeuwse denker Alexis de Tocqueville (1805-1859). Tocqueville maakte een expliciet onderscheid tussen de politieke participatie van de burger in affaires van de staat en de betrokkenheid van burgers in de gemeenschap en in associaties.² Dit onderscheid is niet hiërarchisch – het één is niet beter dan het ander – maar conceptueel. Tocquevilles argument was dat de burger in sociale verbanden, waarbij het gaat om verbanden zoals de kerk of de voetbalvereniging, bij uitstek op kleine schaal de vaardigheden, kennis, betrokkenheid en gevoelens van solidariteit ontwikkelt die uiteindelijk van belang zijn tijdens de spaarzame momenten van politieke betrokkenheid van de burger, bijvoorbeeld tijdens de verkiezingen. Civil society – of wat Tocqueville zelf ‘secundaire machten’ noemde³ – vormt hiermee een belangrijke, misschien zelfs onmisbare, oefenplek voor democratisch burgerschap.

CIVIL SOCIETY EN DEMOCRATISCH BURGERSCHAP

De aristocraat Alexis de Tocqueville reisde in de jaren dertig van de negentiende eeuw naar Amerika, omdat hij nieuwsgierig was naar de democratie als samenlevingsvorm en dacht dat zijn eigen land, Frankrijk, waar de democratie van recente datum was, hier lessen uit kon trekken. De Amerikanen hadden volgens Tocqueville de wonderlijke neiging zich voortdurend te verenigen en groeperingen te vormen rondom de belangrijkste en ook rondom de futielste doelen. Of het nu ging om een buurtfeest, het bouwen van een kerk, het inrichten van een openbare bibliotheek, het oprichten van een school, of zelfs het stichten van een ziekenhuis of een gevangenis, de Amerikanen grepen volgens Tocqueville niet zozeer naar de overheid – die in de negentiende eeuw immers ver te zoeken was in de uithoeken van de Verenigde Staten – maar naar elkaar. Dit was een essentieel verschil met Europa, waar men bijna automatisch een beroep deed op de overheid of de hogere klasse: ‘Daar waar u in Frankrijk aan het hoofd van een nieuwe onderneming de staat en in Engeland een edelman ziet staan, kunt u erop rekenen in de Verenigde Staten een associatie aan te treffen.’⁴

Tocqueville was overtuigd van het belang van een dergelijk zelforganiserend vermogen in een gezonde democratie. De eerste, en belangrijkste, reden was dat deze associaties de individualisering tegen zouden gaan, evenals de gevoelens van onmacht bij een groot deel van de bevolking die daaraan gepaard gingen. In een moderne samenleving, aldus Tocqueville, zijn mensen geneigd zich steeds meer terug te trekken in een kleine cirkel van familie en vrienden, in plaats zich te mengen in zaken die de gemeenschap aangaan. Om een gemeenschappelijk doel te bereiken heb-

Zodra de burger verbanden met anderen aangaat, leert hij zijn hart te verruimen en ervaart hij de verbondenheid met zijn medeburgers

ben burgers elkaar echter nodig. In een democratie zijn er maar weinig individuen in de samenleving die zo rijk en machtig zijn dat ze in hun eentje een verschil kunnen maken. Zodra de burger verbanden met anderen aangaat, leert hij zijn hart te verruimen en ervaart hij de verbondenheid met zijn medeburgers.

Hij leert dat hij 'niet zo onafhankelijk van zijn medemensen is als hij aanvankelijk dacht, en dat hij, om hun steun te verwerven, hen dikwijls moet bijstaan'.⁵ Dit is een mooie vertaling van wat wij nu het relationele mensbeeld noemen. Tocqueville dacht dat er een vormende werking uitging van de betrokkenheid bij een publieke zaak. 'Eerst bekommert men zich om het algemeen belang uit noodzaak, daarna uit keuze; wat berekening was wordt instinct, en door te werken aan de welstand van zijn medeburgers, wordt dienstbaarheid uiteindelijk een gewoonte en iets wat men graag doet.'⁶ Met andere woorden, door zich te verenigen met medeburgers ontwikkelt het individu gevoelens van solidariteit en loyaliteit, en wordt de burger gedwongen zijn eigen wereldje te verlaten en breder te denken en te voelen dan hij van nature geneigd is te doen. Dergelijke gevoelens van betrokkenheid en solidariteit zijn uiteindelijk van belang bij de politieke keuze voor een vertegenwoordiger, waarbij het immers gaat om vertegenwoordigers die niet een privébelang dienen maar een belang dat vaak de samenleving in haar geheel aangaat.

De tweede reden waarom associaties een belangrijke oefengrond vormen voor democratisch burgerschap is dat dergelijke verbanden de burger in staat stellen te leren wat het betekent om besluiten te nemen in het kader van een publiek belang, en dit doen in een kleinschalige en laagdrempelige context. Dergelijke overzichtelijkheid is volgens Tocqueville essentieel. De belangen van verenigingen zijn publiek, in die zin dat ze het eigenbelang ontstijgen, maar ze zijn tegelijkertijd ook concreet en overzichtelijk. De burger in een democratie is, volgens Tocqueville, niet

snel geneigd een visie te ontwikkelen over grote politieke vraagstukken, maar wel degelijk in staat om op kleine schaal na te denken en betrokken te zijn bij een buurtbelang. Tocqueville omschrijft het als volgt: ‘Men leidt een man moeilijk van zijn persoonlijke beslommeringen af om hem belangstelling in te boezemen voor het lot van de hele staat, omdat hij niet goed inziet welke invloed het lot van de staat op zijn eigen lot kan uitoefenen. Maar als er een pad over zijn grond moet worden aangelegd, dan ziet hij in één oogopslag een verband tussen deze kleine publieke zaak en zijn grootste privé zaken, en ontdekt hij het nauwe verband tussen persoonlijk en algemeen belang, zonder dat men het hem hoeft te tonen.’⁷ Associaties stellen de individuele burger in staat te begrijpen wat het betekent om een organisatie te bedrijven die gericht is op een publiek belang, en alle keuzes die hierbij gemaakt moeten worden. Of het nu gaat om een voetbalvereniging of een roeivereniging, deze keuzes variëren van het inzetten van leden voor de bardienst, het aantrekken van sponsors, het organiseren van wedstrijdschema’s, de omgang met de media, het onderhoud van het gebouw, en de onderhandeling en besluitvorming tussen de leden onderling over deze keuzes. In de meeste associaties worden dergelijke taken belangeloos uitgevoerd door de leden zelf. Een vereniging geeft de burger, met andere woorden, inzicht in en ervaring met het besturen van een organisatie gericht op een publiek goed, en op kleine schaal.

Volgens Tocqueville zijn deze vaardigheden, ervaringen, en het inzicht dat hiermee gepaard gaat, cruciaal in een democratie. Hoe meer taken de burger overlaat aan de overheid, hoe afhankelijker de burger wordt van de overheid en, als gevolg, hoe moeilijker het is om een kritische keuze uit te oefenen op het moment dat de burger gebruik kan maken van zijn stemrecht. En, omgekeerd, hoe minder de burger afhankelijk is van de overheid, en hoe meer taken hijzelf uitvoert in verband met anderen, hoe beter de burger begrijpt wat ‘regeren’ of ‘besturen’ betekent. Dit geldt met name voor verenigingen, waarbij de consequenties van goede – en verkeerde – keuzes ook gevolgen hebben voor de verenigingen zelf, met name in financieel opzicht. Hoe beter de burger zelf begrijpt – gebaseerd op ervaring – wat het betekent om een verband te besturen dat een publiek belang tot doel heeft, hoe groter de kans dat de burger een geïnformeerde en betekenisvolle stem kan uitbrengen tijdens de verkiezingen voor politieke vertegenwoordigers die het land moeten besturen. Tocqueville formuleerde het als volgt: ‘Het is inderdaad moeilijk te begrijpen hoe mensen die volledig hebben afgezien van de gewoonte om zichzelf te leiden, erin zouden kunnen slagen de juiste mensen te kiezen die hen moeten leiden; en het is ondenkbaar dat er ooit een liberaal, energiek en wijs staatsbestuur kan voortkomen uit verkiezingen bij een volk van dienaren.’⁸ Of, om het

positief te formuleren, we kunnen stellen dat burgers die – ook al is het op de kleine schaal van de buurt of de voetbalvereniging – zichzelf besturen, beter in staat zijn om periodiek mensen te kiezen die geschikt zijn om het land te besturen en, indien nodig, vertegenwoordigers weg te stemmen als ze het land slecht besturen.

CHRISTENDEMOCRATIE

Het is anachronistisch om te stellen dat Alexis de Tocqueville een christendemocratische denker is. Bovendien hebben ook andere ideologieën hem als een belangrijke bron van inspiratie gezien.⁹ Wel is het zo dat de christendemocratie goed aansluit bij het gedachtegoed van Tocqueville, namelijk vanwege het relationele mensbeeld dat de christendemocratie in haar huidige vorm vooropstelt. Dit mensbeeld gaat ervan uit dat de mens pas in gemeenschap met anderen tot volle ontplooiing kan komen. Deze gemeenschap is vaak het gezin, de school, de buurt, de kerk, de werkomgeving of – en hier laat de relevantie van Tocqueville zich zien – de associatie. Daarnaast is het gedachtegoed van Tocqueville over civil society nauw verwant met het traditionele christelijk-sociale gedachtegoed dat zich in de negentiende eeuw ontwikkelde in reactie op het liberalisme. Tocqueville werd uitgebreid geciteerd door Abraham Kuyper in diens *Het Calvinisme. Oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden* (1874); Kuyper beschouwde Tocqueville in verschillende opzichten als geestverwant die het nut had ingezien van wat Kuyper zelf ‘zelfstandige instituties’ noemde.¹⁰ Verder heeft Tocquevilles gedachtegoed raakvlakken met het katholieke subsidiariteitsbeginsel.

Tocqueville liet al zien hoezeer een bloeiende civil society van belang is voor de gezondheid van de vertegenwoordigende democratie in een land. Hoe meer de burger zich mengt in associaties die een gemeenschappelijk

Een bloeiende civil society is van belang voor de gezondheid van de vertegenwoordigende democratie in een land

doel dienen dat niet primair vermenigd is met de staat en niet primair gericht is op winst, hoe beter de burger zich vormt en voorbereidt op het politieke moment van de verkiezingen. Door middel van participatie in een bloeiende, en meer onafhankelijke, civil society

zou de burger beter voorbereid zijn op het politieke keuzemoment tijdens de verkiezingen, en zouden deze verkiezingen wel eens minder op een *Idols*-aflevering kunnen gaan lijken en meer op een serieuze aangelegenheid waarbij het gaat om het kiezen van mensen die het land gaan regeren,

die ervoor moeten zorgen dat de financiën op orde zijn, dat er onderwijs gegeven kan worden, dat er voldoende economische bedrijvigheid is, dat er sociale woningen zijn, dat er goede betrekkingen onderhouden worden met omliggende landen, enzovoort.

Noten

- 1 Zie hierover ook Govert Buijs, die schrijft over de ‘vergiftiging’ van maatschappelijke organisaties door de markt en de overheid: Govert Buijs, ‘Oude tradities bieden nieuw ABC voor het middenveld’, in: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *Voorbij de crisis* (CDV Winter 2009) (pp. 150-166). Amsterdam: Boom, 2009.
- 2 Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in Amerika*. Rotterdam: Lemniscaat, 2011 [1840], p. 545.
- 3 Tocqueville 2011, p. 723.
- 4 Tocqueville 2011, p. 545.
- 5 Tocqueville 2011, p. 541.
- 6 Tocqueville 2011, p. 544.
- 7 Tocqueville 2011, p. 543.
- 8 Tocqueville 2011, p. 750.
- 9 Zie Andreas Kinneging, ‘Nabeschouwing’, in: Tocqueville 2011, pp. 1126-1127.
- 10 Kuyper, *Het Calvinisme* (1874), p. 1. Zie voor de originele tekst: www.neocalvinisme.nl/ak/broch/akcvoor.html.